

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI'DA BİR
KITLIK TÜRÜ: KÂĞITSIZLIK, KÂĞITSIZLIĞIN ETKİLERİ VE
MATBAA-İ AMİRE MÜDÜRÜ İSMAİL HAMİT BEY'İN
FAALİYETLERİ**

**THE TYPE OF A SHORTAGE IN OTTOMAN IN THE FIRST WORLD
WAR YEARS: THE PAPER SHORTAGE, THE INFLUENCES OF
PAPER SHORTAGE AND THE ACTIVITIES OF MR. ISMAIL HAMIT
WHO WAS THE GOVERNMENT PRINTING OFFICE MANAGER**

Ayhan DOĞAN*

Sadık ÇETİN**

Emrah Berkant PATOĞLU***

Öz

Osmanlı Devleti, akıbetini tayin edecek olan Birinci Dünya Savaşı'na girerken yeterli hazırlıktan uzak bir durumdaydı. Bu savaş hem iç üretimi durma noktasına getirmiş hem de ithal edilen ürünlere büyük engeller çıkarmıştı. 1914 yılında başlayıp dört yıl süren bu savaşta devlet ekonomik, askeri, siyasi ve beşeri açıdan büyük kayıplar verirken savaşın gerisinde bulunan halk büyük kıtlıklar yaşamıştır. Özellikle un, süt, peynir, sadeyağ gibi temel tüketim ürünlerinde fiyatlar aşırı derecede artmıştır. Yaşanan bu kıtlık ve fiyat artışı sadece gıda ve diğer zaruri ihtiyaçlarla sınırlı kalmamıştır. Nitekim bu dönemde, eğitimin de önemli bir materyali olan, kâğıdın kıtlığı ciddi anlamda hissedilmiştir. Elde bulunan kâğıt stoklarının kısa sürede bitmesi ve kâğıdın bulunamayışı eğitim öğretim, basın ve yayın faaliyetlerinin aksamasına neden olmuştur. Hatta kâğıt yokluğu, devlet dairelerindeki mutat faaliyetleri de engelleyecek seviyeye ulaşmıştır. Bu çalışmada 1914-1918 yılları arasında devam eden savaş sürecinde İstanbul başta olmak üzere devletin birçok yerinde baş gösteren kâğıt sıkıntısı, kâğıdın temini için yapılan girişimler, kâğıt yokluğunun etkileri ve Matbaa-i Amire Müdürü İsmail Hamit Bey'in faaliyetleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Kâğıt, Eğitim Tarihi, Birinci Dünya Savaşı, İsmail Hamit Bey, Matbaa-i Amire

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ayhandogan@gantep.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3835-0124> Gaziantep TÜRKİYE

** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, sadikcetin@gantep.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3207-0751> Gaziantep TÜRKİYE

*** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, emrahberkant@gantep.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5933-3024> Gaziantep TÜRKİYE

Abstract

The Ottoman State was in a condition of insufficient preparation as it entered the First World War, which would determine its fate. This war had brought domestic production to a halt and created great obstacles to imported products. In this war, which started in 1914 and lasted for four years, the state suffered great losses in terms of economic, military, political and humanity, while the people behind the war suffered great scarcity. Especially in basic consumer products such as flour, milk, cheese and butter, prices increased excessively. This scarcity and price increase were not limited to food and other essential necessities. As a matter of fact, the scarcity of paper, which is a significant material in education, was felt seriously in this period. The fact that the available paper stocks were finished in a short time and the lack of paper caused the education, press and broadcasting activities to be disrupted. Even, the lack of paper reached the level that would prevent the usual activities in government offices. In this study, the paper scarcity that emerged in many parts of the state, especially in Istanbul during the war period between 1914-1918, attempts to supply the paper, the influences of the lack of paper and the activities of the Manager of the Government Printing Office, Mr. Ismail Hamit will be examined.

•

Keywords

Paper, History of Education, First World War, Mr. Ismail Hamit, Government Printing Office

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin şüphesiz en önemli buluşlarından birisi ve hatta en önemlisi yazıdır. Öyle ki bugün teknolojinin geldiği noktanın temelinde yazı yer almaktadır. Nitekim bugün uzaya çıkılıyor ve dahası koloniler kuruluyorsa; bu, bilgi birikiminin kayıt altına alınması sayesinde. Yazının bulunması ve kullanılmasındaki amaç yüzyıllardır aynı olsa da yazı şekli ve yardımcı ekipmanlar sürekli değiştirilerek geliştirilmiştir. Bu çerçevede tarihteki ilk yazı ekipmanının muhtelif ihtiyaçlar neticesinde Sümerler tarafından kullanılan kil tabletler olduğu, bu kil tabletleri ise taş, tahta, kurşun, kalay, tunç, pirinç, fildişi ve kemik gibi malzemelerin takip ettiği kabul edilmektedir (Kramer, 1999, s. 21; Ersoy, 2001, s. 163). Ancak tabiri caizse tarihin en büyük buluşu olan yazının zamanla yaygın ve yoğun bir şekilde kullanılmaya başlaması üzerine insanlar; yazı yazmada, yazılan bu materyalleri taşımada ve muhafaza etmede kolaylık sağlayacak hafif bir malzeme arayışına girmiştir. Bunun üzerine Mısırlılar tarafından papirüs bitkisinden kâğıt imal edilmeye hatta zamanla bu kâğıtların işlenmesiyle oluşan ve üzerine çeşitli metinler yazılan kitaplar derlenmeye başlanmıştır (Yıldız, 2007a, s. 162). Bu nedendir ki Batı dillerinde “kâğıt” sözcüğü için kullanılan “paper, papier, papel” sözcükleri Grekçe ve Latincedeki “papyrus, papyros”tan gelmektedir (Ersoy, 2001, s. 163).

Mısırlılar tarafından papirüs kâğıdının bulunmasıyla Mısır'da papirüs ticareti de gelişme göstermiş; Fenikeliler, Aramîler, İbranîler ve Suriyeliler papirüs satın almaya başlamıştır. Fenikelilerin Eski Yunanlılarla yapmış olduğu deniz ticareti sayesinde Eski Yunanlılar da papirüs almaya başlamış ve çok geçmeden de papirüs ticareti gelişerek Miletos kenti aracılığı ile Akdeniz'e yayılmıştır (Yıldız, 2007a, s. 162). Ne var ki icat edildiği günlerden itibaren uzun bir süre, birçok uygarlık tarafından kullanılan papirüs kâğıdının, Ptolemaios Hanedanı'na mensup Mısır Hükümdarı tarafından MÖ II. yüzyılda bilim, kültür ve sanat gibi alanlarda göstermiş oldukları gelişmelerinden dolayı Mısır'a rakip olacağı düşüncesiyle Bergama Krallığı'na gönderilmesi yasaklanmıştır (Ersoy, 2001, s. 163; Yıldız, 2007b, s. 176; Kaygusuz, Işık, Arğun, 2019, s. 1117). Bunun üzerine Bergama Krallığı tarafından papirüs kâğıdına alternatif olarak deriden yapılan ve “Bergama işi” anlamına gelen “pergament” yani “parşömen” kâğıdı imal edilmiştir (Ersoy, 2001, s. 163; Kaygusuz, Işık, Arğun, 2019, s. 1118). Derinin cilalanması sonucu beyaz bir renk alan parşömen; deri olduğu için üzerinde yazı yazmanın kolay olması, katlanabilmesi, dayanıklı olması ve kolay taşınabilmesi gibi avantajları sayesinde kısa zamanda yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmış ve bu durum uzun süre devam etmiştir (Alar, 2001, s. 298; Yıldız, 2007b, s. 176).

Bugünkü anlamıyla kâğıdın MS 105 yılında Ts'ai Lun adlı Çinli bir memur tarafından icat edildiği; ancak MS 150 yılında Tso Tzu-yi tarafından geliştirildiği kabul edilmektedir. Çince “kâğıt” anlamına gelen “kuchih (kuşi)”nin ilk örneklerinin dut ağacı kabukları, kendir ve kenevirin yanı sıra paçavra ve balık ağı parçalarından oluşturulduğu bilinmektedir (Kocabaşoğlu, 1981, s. 107; Yurtoğlu, 2017, s. 342-373). Ersoy'un aktardığına göre; “kuchih” sözcüğü kimilerine göre Çince'den Farsçaya, oradan da Arapçaya geçmiştir (Ersoy, 2001, s. 163; Kocabaşoğlu, 1981, s. 107). Berthold Laufer, sözcüğün Uygurca “kağat” veya “kağas”tan geldiğini ve Türk lehçelerinde kâğıt karşılığı yer alan “kağat, kağaz, köğöz” gibi sözcüklerin Türkçe olduğunu söylemektedir. Bazı Türk boylarında kağasın “ağaç kabuğu” anlamına gelmesi, Kaşgarlı Mahmut'un bu anlamda “kadız” (kazız) sözcüğünü vermesi bu ihtimali güçlendirmektedir (Ersoy, 2001, s. 163; Kocabaşoğlu, 1981, s. 107).

Türklerin kâğıt ile tanışması da Çin ile komşu olmalarından dolayı çok zor olmamıştır. Çin'de yapıldığı hususunda görüş birliğine varılan kâğıt, ünlü ticaret yolu olan İpek Yolu vasıtasıyla Türkistan bölgesine (Orta Asya) ve İran'a, ardından da Talas Savaşı neticesinde esir düşen Çinliler ve Türkler sayesinde İslam dünyasında tanınmaya başlamış ve oradan da Avrupa'ya yayılmıştır (Tekin, 2017, s. 43; Kocabaşoğlu, 1981, s. 108). Dolayısıyla Türklerin, Anadolu'ya geldiklerinde kâğıdın varlığından haberdar oldukları bilinmektedir. Nitekim Türklerde ilk kütüphane örneklerine Uygurlarda rastlanmaktadır (Alar, 2001, s. 304).

XIII. yüzyılın sonlarından itibaren varlığını sürdüren ve XIV. yüzyılda bir devlet hüviyeti kazanan Osmanlı'da, devletin yönetim birimi olan divanda henüz ilk dönemlerden itibaren kâğıt kullanılmıştır. Öyle ki bu durum neticesinde, kâğıt terbiyesinde yapılan işleme göre "Mührecilik, Aharcılık ve Boyacılık" adı verilen çeşitli meslek dalları dahi meydana gelmiştir (Tekin, 2017, s. 46). Ne var ki ilk dönemlerde Osmanlı Devleti kullanmış olduğu kâğıtları Doğu'dan ve Batı'dan ithal etmiştir. Batı'nın kâğıtla tanışmasına dolaylı olarak etkisi olan Türklerin, XIX. yüzyılda dahi Batı'dan yoğun olarak kâğıt ithalatı devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde kâğıt imalatının kesin olarak ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte kayıtlardan elde edilen bulgular neticesinde XV. yüzyılda imal edildiği varsayılmaktadır (Ersoy, 2001, s. 164; Kocabaşoğlu, 1981, s. 113). Bunun dışında Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk kâğıt imalatı XVIII. yüzyılda, ilk Türk matbaasının (1729) faaliyete geçmesiyle artan ihtiyaç sonucunda yapılmıştır (Ersoy, 2001, s. 165). Bu bağlamda İbrahim Müteferrika tarafından 1741 yılında Yalova Çardaklı'da bir kâğıt imalathanesi açılmıştır. Kâğıt imalatı için yoğun olarak su kullanıldığından, bölge halkı suyollarının bakımı için vergiden muaf tutulmuş; ancak çok geçmeden su kıtlığı ve teknik eleman eksikliği gibi nedenlerden dolayı söz konusu imalathane kapatılmıştır (Ersoy, 2001, s. 165; Damlıbağ, 2015, s. 22; Ersoy, 1964, s. 102; Kocabaşoğlu, 1981, s. 117). 1789-1807 yılları arasında padişahlık yapan III. Selim döneminde -adını da kâğıt imalathanelerinden alan- İstanbul Kâğıthane'de de bir kâğıt imalathanesi kurulmasına karar verilmiş (Aktepe, 2001, s. 166); ancak imal edilen kâğıtlar imalathanenin masraflarını dahi karşılayamadığından kapatılmasına karar verilmiştir (Ersoy, 2001, s. 165; Ersoy, 1964, s. 102; Kocabaşoğlu, 1981, s. 117). Aynı dönemde, 1804 yılında Beykoz'da Değirmen Ocağı'nda da bir kâğıt imalathanesi açılma teşebbüsüne girişilmiş ve neticede 1805 yılında açılmış; ancak -kâğıt fabrikaları içerisinde en verimli ve uzun ömürlüsü olmasına rağmen- dericilerin hammadde vermemeleri, kâğıdın satılacağı pazar bulunamayışı, satılan kâğıdın ücretinin tahsil edilememesi, Batı'da kâğıt fiyatlarının aniden düşmesiyle rekabet edemeyecek hale gelmesi ve ticaret ve sanayide tecrübeli olunmaması gibi sebeplerden dolayı 1832'de (Güleç'e göre 1834'te) kapanmıştır (Ersoy, 2001, s. 165; Damlıbağ, 2015, s. 22-23; Ersoy, 1964, s. 102; Kocabaşoğlu, 1981, s. 117-118; Güleç, 1994, s. 87-88).

Batı'da kâğıt fiyatlarının düşme nedenlerinden birisi olarak, kâğıt imalatında seri üretime geçilmiş olması düşünülebilir. Nitekim XVIII. yüzyılın sonlarında Fransa'nın bazı vilayetlerinde bulunan mahzen ve bucaklarda bez parçalarından kâğıt imal edilirken Rober adlı bir kişi tarafından 1798 yılından itibaren makine ile seri üretime geçilmiş ve bu sayede Fransa büyük gelişme göstermiştir. Bunun üzerine makine sayısını da arttıran Fransa'nın 1828 yılında 4 adet kâğıt makinesi var iken 1833'te bu sayı 12'ye yükselmiştir (Maarif, 1894, s. 221).

Sultan Abdülmecit'in tahta geçmesinden kısa bir süre sonra, 1844 yılında İzmir'de bir kâğıt imalathanesi kurma çalışmaları başlamış ve 1846 yılında imalathane kâğıt üretimine geçmiştir. Ancak Batı'da kâğıt fiyatlarının yarı yarıya azalmasından dolayı Batı kâğıt piyasasıyla yine rekabet edemeyecek duruma gelerek söz konusu imalathane de kapatılmıştır (Ersoy, 2001, s. 165; Damlıbağ, 2015, s. 23, 31; Ersoy, 1964, s. 102; Kocabaşoğlu, 1981, s. 118).

Osmanlı Devleti'nde diğer bir kâğıt imalathanesi kurma girişimi ise Sultan II. Abdülhamit döneminde olmuştur; ancak 1893 yılında İstanbul Beykoz'da açılan Hamidiye Kâğıt Fabrikası'nın da akıbeti diğer imalathanelerle aynı olmuştur (Ersoy, 2001, s. 166; Damlıbağ, 2015, s. 19-58; Kocabaşoğlu, 1981, s. 118-119). Beykoz Kâğıt Fabrikası 200.000 lira harcanarak meydana getirilmiş, oldukça büyük ve mükemmel bir kâğıt fabrikası iken bunu inşa ve tesis eden İngiliz Kumpanyası, bütçe hesaplamasını yanlış yaparak toplamış oldukları tüm sermayeyi fabrikanın inşaatına ve makinelere harcamış; ancak fabrikanın işletilmesine yönelik gerekli olan yaklaşık 50.000 liralık bütçeyi ayırmamıştır. İhtiyaç duyulan söz konusu meblağın sonrasında da bulunamamış olmasından dolayı 200.000 liraya mal edilen fabrika yaklaşık 50.000 liraya satılma gibi bir duruma gelmiştir (Mütalaa, 1987, s. 6).

Bu fabrikaların kapanması ve yerli üretimin azlığı kâğıt ihtiyacı konusunda devleti dışa bağımlı hale getirmiştir. Avrupa'dan ithal edilen kâğıtların İstanbul'a sevki genel olarak trenlerle gerçekleştirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde sipariş edilen kâğıtların değişik istasyonlarda kalması kâğıtların İstanbul'a ulaşmasını geciktirmiştir. Bu nedenle daha önce de Avrupa'ya gönderilmiş olan İsmail Hamit Bey, kâğıt yüklü vagonların bulunması ve en kısa sürede sevki için görevlendirilmiştir. Hamit Bey'in bu görevi uzun bir süre devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan gıda ürünlerindeki kıtlık konusunda literatürde çalışmalar mevcut olmasına rağmen kâğıtsızlık konusuna pek değinilmediği görülmektedir. Ayrıca kâğıt kıtlığının giderilmesi amacıyla görevlendirilen ve önemli bir kurumun başında bulunan İsmail Hamit Bey'in bu süreçteki faaliyetleri değerlendirilmeye alınmamıştır. Bu çalışma, bu alandaki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

MATBAA-İ AMİRE MÜDÜRÜ İSMAİL HAMİT BEY

İsmail Hamit Bey, R. 1277 (1861-1862) yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası İsmail Şevket Efendi'dir. İsmail Hamit Bey, iptidai mektebini bitirdikten sonra Darüşşafaka'da yedinci sınıfa kadar okumuş ancak kozmografya dersinden sınıfta kalmıştır. Sınıfı geçemediği için uzun süre mektebe devam edememiş ve kaydı silinmiştir. Daha sonra Mekteb-i Mülkiyeye kaydolmuş ve buradaki dersleri geçerek 27 Ağustos 1883 (R. 15 Ağustos 1299) tarihinde şهادetname almıştır (DH.SAİD, d.81).

İsmail Hamit Bey, Mekteb-i Mülkiyeden mezun olduktan sonra Şura-yı Devlet mülga dahiliye dairesinde mülazım olarak devam etmiş ve 1 Nisan 1884 (R. 20 Mart 1300) tarihinde Mekteb-i Sultani Lisan-ı Osmani (Osmanlı Türkçesi) muallimliğine atanmıştır. Daha sonra lisan-ı Osmani muallimliğine ek olarak mülga Ziraat ve Tercüme-i Fünun Kalemine memur edilmiştir. 13 Ocak 1887'de (H. 17 Rebiülahir 1304) bu kalemin lağvedilmesi üzerine bir müddet beklemiş ve ardından Yanya Valisi maiyetine tayin edilmiştir. Bu nedenle yukarıda ifade edilen muallimlik görevinden ayrılmıştır. Ancak ilerleyen süreçte farklı bölgelerde muallimlik görevlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 21 Şubat 1888'de (H. 8 Cemaziyelahir 1305) Fransızca ve tarih-i umumi muallimliklerinde bulunmuştur. Ayrıca Selanik İdadisinde müdürlük yapmış, 10 Aralık 1888 (H.6 Rebiülahir 1306) tarihinde ise aynı mektebin tarih-i tabii derslerini de vermiştir. 30 Kasım 1899'da (R. 18 Teşrinisani 1315) Manastır Vilayeti Maarif Müdürlüğüne tayin edilmiş, bununla birlikte Manastır İdadi Mektebi Fransızca Muallimliğinde de bulunmuştur. 26 Ocak 1891'de (R. 14 Kanunusani 1306) Adana Mekteb-i İdadisinde tarih-i tabii, hukuk ve kavanin muallimliklerine ek olarak Adana Vilayeti Maarif Müdüriyetine tayin edilmiş, 28 Şubat 1892 tarihinde (R. 16 Şubat 1307) ise aynı mektebin Fransızca muallimliğini de yürütmüştür. Bu görevi devam ederken rütbe-i salise ile ödüllendirilmiştir. 13 Aralık 1891'de (H. 11 Cemaziyevvel 1309) Fransa tarafından ofisyeye de akademi nişanı verilen İsmail Hamit Bey'e, bu nişanın ardından

beşinci rütbe mecidi nişanı bahşedilmiştir. İsmail Hamit Bey, 14 Temmuz 1892'den 26 Eylül 1892'ye (R. 2 Temmuz 1308-14 Eylül 1308) kadar gönüllü olarak Adana Vilayeti Müdde-i Umumiliği görevini yürütmüştür. 10 Ekim 1892'de (R. 28 Eylül 1308) Maarif Nezaretinin yaptığı düzenleme sırasında yürütmekte olduğu derslerin yerine ahlak, edebiyat ve kavanin muallimlikleri verilmiştir. İsmail Hamit Bey, 10 Nisan 1895'den 20 Şubat 1896'ya (29 Mart 1311-8 Şubat 1311) kadar Trabzon Mekteb-i İdadisinde Fransızca, kavanin (kanunlar) ve hıfzıssıhha ve mevalid muallimliklerinde bulunmuştur. Ayrıca Trabzon Maarif Müdüriyeti vazifesini yerine getirmiş ve ardından 13 Mart 1896'da (R. 1 Mart 1312) Suriye Vilayeti Maarif Müdüriyetine tayin edilmiş olan İsmail Hamit Bey, Mekteb-i İdadinin kimya, hıfzıssıhha ve mevalid derslerine devam etmiştir. 15 Eylül 1896'da (R. 3 Eylül 1312) Cebel civarında açılacak olan mekteplerin denetlenmesine memur edilmiştir. 19 Kasım 1896'da (R. 7 Teşrinisani 1312) uhdesinde bulunan kimya muallimliği yerine kavanin muallimliği verilmiş, 18 Mart 1897'ye (6 Mart 1313) gelindiğinde bu görevi bırakmıştır. 1 Nisan 1897'de (R. 20 Mart 1313) Maarif Nezareti veznesinde ve Matbaa-i Amire Ruznamçeliğine tayin edilmiştir. 18 Temmuz 1897'de (R.6 Temmuz 1313) irade-i seniyye ile maaşı 750 kuruş artırılarak maaşı 2250 kuruşa çıkarılmış, daha sonra dördüncü rütbeden mecidi nişanı ile ödüllendirilmiştir. 23 Kasım 1897'de (11 Teşrinisani 1313) Hamidiye Ticaret Mektebinde usul-i defteri muallimliği verilmiştir. 16 Kasım 1898'de (H. 2 Receb 1316) ise ikinci rütbeden sınıf-ı mütemayizi verilmiştir (BOA, DH.SAİD.d, nr.81).

İsmail Hamit Bey, bahsi geçen görevlerinin yanı sıra yazım faaliyetleri ile de ilgilenmiş ve Usul-i Defteri adında bir eser kaleme almıştır. Bu eserin Sicill-i Ahval kütüphanesinde bulunduğu belirtilmektedir. Fransızca da bilen İsmail Hamit Bey, Tatarca konuşabilmekte ve Ermeni harfleriyle yazı yazabilmektedir. Nitekim ilerleyen süreçte musavver tarih-i tabii ve tarih-i tabii adlı eserleri tercüme etmiştir. Telif ettiği eserlerden İki Korkaklar ve Kıraat-ı Zevan adlı eserlerin basılması için ruhsat alan İsmail Hamit Bey'e memuriyetindeki gayreti nedeniyle 21 Aralık 1899 tarihinde (H. 17 Şaban 1317) üçüncü rütbeden mecidi nişanı verilmiştir (BOA, DH.SAİD, d.81).

Hamit Bey, 19 Temmuz 1904 (R. 6 Temmuz 1320) tarihinde Hamidiye Ticaret Mektebi müdürlüğüne tayin edilmiş (BOA, MF.MKT, nr.791/92) bu görevi yürütmekte iken 1908 (R. 1324) yılında Matbaa-i Amire Müdürlüğüne atanmıştır. Tayin için Maarif Nezaretinin Bab-ı Aliye yazdığı yazıda Hamit Bey'in daha önce Matbaa-i Amire Ruznamçeciliğinde bulunduğu ve matbaa sanatının usulüne vakıf olduğu ifade edilmektedir. 12 Ağustos 1908 (R. 30 Temmuz 1324) tarihli irade ile Hamit Bey'in tayinine izin verilmiştir (BOA, İ.MF, nr.14/50-1,2). Hamit Bey'in memuriyet vazifeleri değişik zamanlarda değişik coğrafyalarda devam etmiştir. Nitekim Arnavutluk'ta açılması düşünülen iptidai mekteplerin gerekli işlemlerinin yürütülmesi için bölgenin ahvali hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları nedeniyle Cevdet Bey ve Hamit Beyler görevlendirilmiştir (BOA, BEO, nr.3981-298518).

Hamit Bey'den memuriyet dönemi içinde yerine getirmesi istenilen görevleri arasında belki de en dikkat çekici olanı Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan kâğıt kıtlığı ile ilgili görevidir. Maarif Nezareti yaşanan kâğıt ihtiyacını gidermek amacıyla 1914 yılında Matbaa-i Amire Müdürü Hamit Bey'i Avrupa'ya göndermiştir (BOA, HR.İD, nr.77/86). Hamit Bey'in bu görevi gerek önemi gerekse uzun bir süre devam etmesi ve yaşanan sıkıntılar itibarıyla dikkat çekicidir.

KÂĞIT KITLIĞI VE TEMİN ÇABALARI

10 Mart 1915 tarihinde (R. 25 Şubat 1330) Maarif Nezaretinden Osmanlı Devleti'nin Sofya Elçiliğine bir telgraf çekilmiş ve bu telgrafta Matbaa-i Amireye gönderilecek olan ve bir aydan fazladır Rusçuk'ta bulunan kâğıt yüklü vagonların en kısa sürede sevk edilmesi konusunda

işlerin hızlandırılması istenmişti (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-1). Rusçuk ile İstanbul arası yaklaşık 600 km. olmasına rağmen birkaç ay öncesinde başlamış olan Birinci Dünya Savaşı, kısa sürede gelmesi gereken kâğıtların uzun bir süre gecikmesine neden olacaktı. Bu süreçte Maarif Nezareti, Rusçuk'ta kalan kâğıt yüklü vagonların İstanbul'a sevki konusunda hassasiyet gösteriyor, işin takibini sefaretler üzerinden gerçekleştirmeye çalışıyordu (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-1). Ancak savaşın henüz başlarında bile değişik sebeplerden dolayı geciken kâğıt yüklü vagonların İstanbul'a ulaşması savaşın daha geniş alanlara yayılması ile çok daha zor bir hal alacaktı.

Aradan iki aydan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen Rusçuk'ta bekleyen kâğıtlar halen gelmemişti. Matbaa-i Amire Müdürü İsmail Hamit Bey 23 Mayıs 1915 tarihinde (R. 10 Mayıs 1331) Maarif-i Umumiye Nezaretine gönderdiği bir yazıda matbaanın içinde bulunduğu müşkül durumu ifade etmektedir. Anlaşılan o ki matbaada basım işlerinin devam ettirilmesi için gereken kâğıt kalmamıştı. Ayrıca kâğıt ihtiyacı sadece matbaa ile sınırlı da değildi. Nitekim Hamit Bey'in 1914 yılında Viyana'dan sipariş ettiği kâğıtlar matbaanın yanında Maliye Nezaretinin ihtiyaçları için de sipariş edilmişti. Sipariş edilen ve satın alınan kâğıtlar Avusturya Macaristan'dan yola çıkarılmıştı. Romanya'dan geçişler için gereken izinler alınmış ve on iki sandık zarf, kâğıt ve mukavvanın Rusçuk'tan geçmiş olduğu Viyana ve Bükreş sefaretleri tarafından bildirilmiştir. Geriye kalan vagonlar ise peyderpey gönderilecekti. Gelmesi gereken 63 vagon bulunuyordu. Ancak bunlardan sadece 28'i gelmişti. Geriye kalanların nerede olduğu tam olarak bilinmiyordu. Bunların Predeal ya da Rusçuk'ta bulunduğu düşünülüyordu. Bu süreçte İstanbul'a ulaşan vagonlardaki kâğıtlar da kısa sürede bitmiş ve matbaa büyük bir kâğıt sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Matbaa kâğıt balyalarının en kısa zamanda İstanbul'a ulaştırılması için Maarif Nezaretinin Viyana Sefareti nezdinde teşebbüse geçmesini istemiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-2). Matbaa-i Amire Müdürü Hamit Bey'in bu yazısının Nezaret tarafından dikkate alındığı görülmektedir. Nitekim bu yazının üzerinden henüz bir gün geçmeden ilgili sefaretlere telgraflar çekilmiş ve konu ile ilgilenilmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-3,4). Sofya Sefaretinin 29 Mayıs 1915 (R. 16 Mayıs 1331) tarihli telgrafında söz konusu kâğıtların Romanya'nın Ramazan İskelesi'nde olduğu bildirilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-5).

Her ne kadar kâğıtların nerede olduğu artık bilinse de anlaşılan o ki Ramazan İskelesi'nde bulunan kâğıtlar konusunda şüphe içerisinde olunduğu ve bu kâğıtlar gelse bile ihtiyaca cevap veremeyeceği düşünülüyordu. Ayrıca alınması gereken başka ihtiyaç maddeleri de vardı. Bu nedenle Matbaa-i Amire Müdürü Hamit Bey'in yeniden Avrupa'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Maliye Nezaretine bilgi verilerek istenilen şeylerin Hamit Bey vasıtasıyla temin edilebileceği bildirilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-8).

Hamit Bey, bu seyahatinde Bulgaristan, Romanya, Avusturya ve Almanya'ya gitmiştir. Savaş nedeniyle sınırlarda sorun yaşanmasını önlemek amacıyla ve yollarda kalmış olan kâğıt vagonlarının en kısa zamanda İstanbul'a sevkini sağlamak üzere sefaretlere bilgi verilmiştir. Ayrıca Hamit Bey'in gideceği ülkelerin İstanbul'daki elçilikleri de bilgilendirilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-9, Belgenin kopyası için bkz. Ek 1).

1915 yılının temmuz ayına gelindiğinde kâğıt sıkıntısının eğitim öğretim planlama faaliyetlerini etkilediği anlaşılmaktadır. Nitekim yeni ders yılının başlamasına sadece birkaç ay kalmıştı. Maarif Nezaretinden Maliye Nezaretine 13 Temmuz 1915 tarihinde yazılan ve Maarif Nezaretinin ciddi bir kaygı içerisinde olduğu anlaşılan yazıda kâğıt kıtlığının yeni eğitim öğretim yılında okullara gönderilecek kitapların basım işinde aksaklığa neden olduğu belirtilmiştir. Zira piyasada hemen hemen her şeyin fiyatları ciddi oranda artmıştı. Bu durumdan kâğıt fiyatları da

nasibini almış ve ders kitaplarının basımı için piyasadan kâğıt satın almak imkansız hale gelmişti (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-19).

İstanbul'da bunlar yaşanırken Avrupa'da bulunan Matbaa-i Amire Müdürü Hamit Bey Edirne'ye sevk edilecek vagonlar hakkında bir yazı kaleme almıştır. Edirne Vilayeti'ne hitaben gönderilen 20 Temmuz 1915 (R. 7 Temmuz 1331) tarihli bu yazıda Edirne'de bulunan mektepler için sipariş edilen 175 sandık eğitim öğretim araçlarından iki vagonun Ramazan İskeleyi'ne sevk edildiği bilgisini vermiştir. Her ne kadar bu iki vagon hakkında malumat sahibi olursa ve bunlar Edirne'ye gönderilmek üzere iskeleye sevk edilse de geriye kalan 12450, 15448 ve 15805 numaralı vagonların nerede olduğu halen meçhul idi. Hamit Bey bu vagonların transit bir şekilde Romanya-Bulgaristan hattı üzerinden gönderilmesi için Bükreş ve Sofya Sefaretlerine emir tebliği edilmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-20).

1 Ağustos 1915 (R. 19 Temmuz 1331) tarihine gelindiğinde Hamit Bey tarafından Maarif Nezaretine teferruatlı bir rapor sunulmuştur. Bu rapora ek olarak hangi vagonun nerede bulunduğu ve hangi daireye ait olduğu konusunda açıklayıcı bir cetvel eklenmiştir. Bu raporda Hamit Bey toplam seksen beş vagonun seksen birinin nerede olduğunu tespit edildiğini belirtmektedir. Fabrikalardan yola çıkarılan kâğıt mukavva, eşya, sigara kâğıtlarına mahsus olmak üzere bandroller, sultani mektebine ait olan ders araç gereçlerinin bulunduğu yirmi yedi vagonun İstanbul'a ulaşmış olduğunu belirtmektedir. Geriye kalan 58 vagonun 18'i Rusçuk, 15'i Ramazan, 19'u Brasov, biri Viyana ve bir tanesi ise Eger'de bulunuyordu. Raporun yazıldığı tarihte akıbeti meçhul olan sadece dört vagon kalmıştı. Bunlardan üç tanesi kâğıt, diğeri ise bandrol yüklü vagonlardı (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-26).

Her ne kadar kâğıt ve diğer eşyaların bulunduğu vagonların nerede olduğu konusunda açıklayıcı bilgi toplanmış olsa da vagonların İstanbul'a sevki için büyük engellemelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kâğıtların sevkinden sorumlu şirket olan Şenker Kumpanyasının Hamit Bey'e verdiği bilgide irsaliye belgelerinin fabrikanın bulunduğu şehirden İstanbul'a kadar değil, devletlerin sınırları dikkate alınarak huduttan hududa düzenlendiği belirtilmiştir. Bu durumda Sofya'dan İstanbul'a kâğıt vagonlarının sevki için yeni belgelerin düzenlenmesi ve bunlar için ek vergilerin ödenmesi gerekiyordu. İstenen vergiler sıralandığında uzun bir liste ortaya çıkıyordu. Örneğin; Rusçuk'ta bulunan vagonlardaki malzemelerin her bir kilogramı için takdir edilen bir buçuk frank kıymet bedelinin % 0,5 ihracat vergisi, her bir balya için 10 santim istatistik ve kantar vergisi, her 100 kg. ağırlık üzerinden 10 santim rıhtım vergisi, her vagon için 12 frank beyanname ve pul masrafı, vagonların Rusçuk'a varışından itibaren günlük her 100 kg. için 10 santim arziye vergisi ve 41 santim şimendifer ücreti verilmesi gerekiyordu (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-26). Anlaşılan o ki bürokrasi Hamit Bey'in İstanbul'a sevk edeceği malzemeler için büyük bir engel teşkil ediyordu. Bu vergiler ödenmedikçe Bulgar topraklarından vagonların geçişi mümkün değildi. Bulgar yetkili makamları vagonların geçişi için bu vergileri istemekteyse de Hamit Bey bu taleplerin ticaret mevzuatına uygun olmadığı kanaatindeydi. Nitekim transit taşımacılık için bu vergilerin istenilmesi doğru değildi. Bu nedenle Hamit Bey, bir müddet Sofya ve Rusçuk'ta bulunmuş, Maliye Nazırı, Gümrük ve Şimendifer Genel Müdürleri ile görüşerek bu sorunu çözemeye çalışmıştır. Hamit Bey yaptığı görüşmeler sonucunda İstanbul'a gönderilecek olan vagonların transit ticaret malzemesi olduğunu ispat etmiş, böylece ihracat vergisi ödenmeden günlük üç dört vagon tahsisi ile sorun çözülmüştür. Hamit Bey bu sorunun çözülmesi üzerine Sofya'dan ayrılmıştır (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-26).

Hamit Bey'in araştırma yapması gereken yerlerden bir diğeri ise Rusçuk şehrinde bulunan Ramazan İskeleyi'di. Burada yapmış olduğu araştırmada kâğıt yüklü on beş vagonun

bulunduğu anlaşılmıştır. Bu vagonların transit ilmühaber belgeleri Predeal Gümrüğü'nden yanlışlıkla Bükreş'e yazıldığı anlaşılınca gerekli düzenleme için Bükreş'e gitmiştir. Osmanlı sefirinin de tavsiyesi üzerine Romanya Maliye Nazırı ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu konuda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. 6 Temmuz 1915 (R. 23 Haziran 1331) tarihinde Hamit Bey Avusturya Macaristan'a hareket etmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-26).

Hamit Bey, Predeal'de her ne kadar bir şey bulamamış olsa da Brasov İstasyonu'nda on dokuz vagon bulunduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Viyana'da zarf ve kırtasiye yüklü bir, Almanya sınırında bulunan Eger İstasyonu'nda Edirne Vilayetine ait eğitim araç gereçleri yüklü bir vagon bulmuştur. Geriye kalan ve bulunması gereken dört vagon hakkında ise bir malumat sahibi olamamıştır. Hakkında bilgi alınamayan dört vagonun nerede olduğu konusunda bilgi verilmesi için Şenker Kumpanyası'nın genel merkezi nezdinde girişimlerde bulunmuştur (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-26).

Şenker Kumpanyası lojistik ve taşımacılık alanında kökleri eskiye dayanan bir şirkettir. Nitekim 1872 yılında Gottfried Schenker tarafından Viyana'da kurulan kumpanya 1873 yılında Paris'ten Viyana'ya demiryolu ile ilk birleşik taşımacılığı gerçekleştirmiştir. Zamanla şirketin Avrupa'nın değişik merkezlerinde şubeler açtığı görülür. Örneğin; 1874 yılında Budapeşte, Bükreş ve Prag şehirlerinde şubeler açmıştır. 1895 yılına gelindiğinde şirket Austro-Americana deniz nakliye şirketini kurmuştur. Şirket, taşımacılık alanında ilklere imza atmaya devam etmiş, 1922 yılında Almanya'da ilk hava kargo taşımacılığını gerçekleştirmiştir (<https://www.dbschenkerarkas.com.tr>).

Şenker Kumpanyası köklü bir şirket olmasına rağmen faaliyetlerindeki düzensizlik Hamit Bey'in dikkatinden kaçmamış ve bu şirket hakkında olumsuz birtakım ifadelerde bulunmuştur. Hamit Bey, Maarif Nezaretine vagonlar hakkında bilgi verdiği yazısında Şenker Kumpanyası'nın "nakliyatın ehemmiyet ve cesameti nisbetinde ibraz-ı faaliyet olunamadığı asarı delaleti ve Sofya ve Bükreş sefaret-i seniyyelerinin şikayetleriyle sabit" olduğunu ifade etmektedir. Yani Osmanlı Devleti'nin büyük miktardaki nakliye talebinin gerektirdiği özenin Şenker Kumpanyası tarafından gösterilmediğinden şikayetçi olunmuştur. Öyle ki Şenker Kumpanyası bu vagonları yedi sekiz aydan beri İstanbul'a sevk edememişti. (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-26).

Hamit Bey'in Şenker Kumpanyası hakkındaki görüşlerinin doğruluğu ilerleyen süreçte daha açık bir şekilde anlaşılmıştır. Nitekim Şenker Kumpanyası Bulgar Şimendifer İdaresinin taşımacılık hizmetlerinde ücret artışına gittiğini bildirmiştir. Ancak Sofya Sefaretinin Maarif Nezaretine yazdığı yazıda 21 Eylül 1915 tarih ve 214 numaralı Bulgaristan Resmi Gazetesi'ne göre Bulgar hükümeti nakliyat tarifesinde bir değişikliğe gitmemiştir. Hatta Şimendifer Nezaretinden alınan bilgi de bunu teyit ediyordu. Sefarete göre Şenker Kumpanyasının böyle bir iddiada bulunmasının nedeni Edirne hattının terk edilip yeni bir yol olan Rusçuk-Kuleli Burgaz'a kadar olan yolun eski yoldan 83 km. fazla olmasından kaynaklanıyordu (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-100, 101).

İşlerin yavaşlamasındaki etkenlerden bir diğeri ise istasyonlarda kalan vagonlar için ek masraf talebi idi. Tüm bu olumsuzluklara devam eden Cihan Harbi nedeniyle Romanya ve Bulgaristan'da resmi görevlilerin tembellikleri de eklenince vagonların İstanbul'a sevkinde ciddi gecikmeler yaşanıyordu (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-26).

Hamit Bey, Maarif Nezaretine hitaben 8 Eylül 1915 tarihli yazısında içinde bulunulan durumu etraflı bir şekilde anlatmıştır. Savaş sebebiyle kâğıt, mukavva, bez, iplik, sicim vb. ürünlerin fiyatlarında aşırı artışlar yaşandığını belirtmektedir. Ürün fiyatlarının artmasında bir diğer önemli etken ise ham maddenin ithal edilmesiydi. Nitekim kâğıt üretiminde kullanılan

reçine Amerika'dan, kâğıt hamurunun temizlenmesinde kullanılan kükürt İtalya'dan getiriliyordu. Ancak bunların ithali "ahval-i hazıra" nedeniyle mümkün değildi. Bu süreçte reçinenin fiyatı 22 krontan 222 krona, kükürtün fiyatı ise 18'den 118 krona çıkmıştı. Ayrıca Bohemya ormanlarından getirilen ve kâğıt üretiminin başlıca ürünlerinden olan odun, kaolin ve tebeşirin işçi ve nakliye araçlarının yokluğu sebebiyle ithalatı azalmış, bu durum fiyatların artışında etkili olmuştu. Özellikle defterlik bez ve sicim gibi ürünlerin imalinde kullanılan pamuk, keten ve kenevirin ihracının yasaklanmış olması, mevcut olanların da askeri işler için ayrılmış olması bu ürünlerde ciddi fiyat artışlarına neden olmuştu. Haliyle bu artış kâğıt fiyatlarına da yansımıştı. Nitekim bir kilo kâğıdın fiyatı 42,5 dolardan 1915 yılı mayıs ayında 60'a, haziranda ise 72'ye çıkmıştı. Ağustos'a gelindiğinde ise 83'e çıkmıştı. Bez fiyatlarında ise % 100'den fazla artış yaşanmıştı. Ürün fiyatlarındaki artış fabrikalardaki üretimi de olumsuz etkilemiş, bazı fabrikalar kapanmak zorunda kalmıştı. Faaliyetlerine devam eden fabrikalar ise siparişleri yüksek fiyattan kabul etmek durumundaydı. Bu ortamda fabrikalar üretim ve teslim konusunda taahhüt altına girmek istemiyorlardı. Bu nedenle ihtiyaç duyulan kâğıtların temini fabrikalardan daha önce sipariş edilmiş ancak savaş sebebiyle bedeli ödenememiş olan kâğıtlardan karşılanmak mecburiyeti ortaya çıkmıştır (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-69).

Hamit Bey'e göre bu durum bir fırsat olabilirdi. Zira savaş sebebiyle fabrikaların elinde kalmış olan kâğıtlar her ne kadar Osmanlı dairelerinin istediği ebatlardan farklı olsa da gramaj olarak daha ağırdı. Bu durum matbaadaki basım işlerine engel değildi. Ayrıca bu kâğıtlar piyasa fiyatının epeyce altındaydı. Bu nedenle bu kâğıtların alınması daha uygundu. Ancak fabrikalarda bulunan kâğıtlar ihtiyaca kafi değildi. Hamit Bey, fabrikalar nezdinde yapılan girişim sonucu kırk vagonluk kâğıt bulunmuş olduğunu, bunlardan matluba muvafık olanların seçiminden sonra geriye kalan kısım için sipariş verileceğini bildirmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-69).

KÂĞIT SEVKİYATINDA YENİ GÜZERGÂH ARAYIŞLARI

Hamit Bey, uzun süren faaliyetleri sonucunda sevk edilebilen 112 vagonun 24'ünün Macaristan'da Brasov, Romanya'da Predeal ve Ramazan, Bulgaristan'da Rusçuk gümrüklerinde resmi işlemler için bir müddet kalacağını; ancak gerekli takibatın yapılmaması durumunda bu sürenin aylarca hatta bir seneden fazla olacağını ifade etmektedir. Bu durumda sefaretlere gerekli bilginin verilmesi ile transit ticareti dolayısıyla ihracat ve arziye vergisi verilmeksizin sevk gerçekleştirileceğini belirtmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-69). Ancak savaşın gün geçtikçe daha fazla etkisini göstermesi ticaret yollarının güvenliğini tehdit ediyordu. Ayrıca Romanya öteden beri transit ticaret konusunda olumsuz bir tavır içindeydi. Bu nedenle yeni sevk yollarının bulunması gerekiyordu. Hamit Bey, Tuna yolu ile malzemelerin sevk edilebileceğini belirtmiştir. Ancak Tuna yolunun sadece askeri sevkiate mahsus olması nedeniyle askeri makamlardan gereken izin alınması icap etmiştir. Bu nedenle Maarif Nezaretinin gerekli teşebbüste bulunması gerekmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-71, 72, 74). Maarif Nezareti, Harbiye Nezareti nezdinde girişimde bulunmuş ise de (1206/33-83), Harbiye Nezareti bu konunun kendileri ile ilgili bir mesele olmadığını belirtmiştir. İlgili yazının altına düşülen şerhte Başkumandanlık makamına sorulması istenmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-84). 14 Aralık 1915 (R. 1 Kanunuevvel 1331) tarihinde Başkumandanlık Vekaletine yazılan yazıda kâğıtların en kısa zamanda İstanbul'a ulaşmasının ne denli önemli olduğunun bir açıklamaya ihtiyaç duyulmayacak kadar açık olduğu belirtilmiş ve gerekli izin alınması konusunda girişimde bulunulması istenmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-85).

Bir taraftan bu konuda gerekli girişimler yapılırken diğer yandan Bükreş Sefiri'nin ilgili makamlarla görüşmeler gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nin Bükreş Sefiri her ne kadar Romanya Nafia Nazırı ile yaptığı görüşmede kendisine teminat verildiği ve

ilgili makamlara gereken emirlerin verileceğini belirtmekteyse de Romanya makamlarına itimat etmenin pek mümkün olmadığını ifade etmektedir. Nitekim daha önce de aynı şekilde teminatların verildiği ancak bu konuda herhangi bir teşebbüste bulunulmadığını söylemektedir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-86).

Romanya makamlarına güvenilemeyeceği düşüncesinin ne kadar doğru olduğu bir müddet sonra anlaşılmıştır. Nitekim Bükreş Sefiri'nin verdiği bilgide Romanya hükümetinin esbab-ı muhtelifeden dolayı Osmanlı Devleti'ne ait eşyanın geçişine tamamıyla engel olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı Hamit Bey satın almış olduğu malzemeleri yeni bir güzergâhtan göndermek zorunda kalmıştır. Yeni bir yol olarak Tuna yolunun tercih edilmesi düşünülmüştür. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere Tuna yolu sadece askeri mühimmatın nakli için kullanıldığından Romanya sınırına ulaşmamış olan vagonların Macaristan'da bekletilmesi tercih edilmiştir. Bu vagonlardaki eşyaların zarar görmesi ihtimaline karşı sigortalanması gerekmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-91). Bu durumda Tuna yolunun kullanılması da mümkün olmamış bu nedenle farklı bir güzergâhın bulunması gerekmiştir.

20 Ağustos 1915 tarihinden beri Avusturya fabrikalarından sevk edilen vagon sayısı 123'e ulaşmıştı. Almanya'dan satın alınan eşyalar ise henüz sevk edilememişti. Avusturya'dan gönderilenler ise gecikmişti. Söz konusu 123 vagonun ne kadarının Romanya'da olduğu konusunda Şenker Kumpanyası'nın bilgisi mevcut değildi. Avusturya-Macaristan dahilinde bulunan vagonlar Romanya üzerinden gönderilemeyeceği için inşa edilmekte olan köprünün tamamlanmasıyla Belgrad, Niş ve Sofya yoluyla sevk edilmek üzere vagonların bulunduğu yerlerde bekletilmesi düşüncesi ortaya çıkmıştır. Hatta Romanya hududunda bulunan vagonların Orşova'ya çekilmesi gerekmiştir. Bu durumda da vagonlar istasyonlarda bekleyeceği için masraf artacaktı. Bu konuda acilen bir karar alınması istenmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-91). Anlaşılan o ki Osmanlı resmi makamları kâğıt vagonlarının gelişi konusunda ellerinden geldiği kadar acele etseler de gerek Romanya gerekse Bulgaristan yetkili makamları işi olabildiğince uzatıyor ve oyalama yolunu tercih ediyordu. Bu durum kâğıt ve diğer eşyaların gecikmesinde ciddi bir etkendi.

Süreç içerisinde vagonlar peyderpey sevk edilmiştir. Ancak sevk edilen vagonların kimi zaman kaybolması ayrı bir sıkıntıya yol açmıştır. Bu durum Osmanlı şebkenderlikleri ile yapılan yazışmalara yansımıştır. Örneğin; 14 Aralık 1915'de (R. 1 Kanunuevvel 1331) Peşte Baş Şebkenderliğine yazılan yazıda Şenker Kumpanyası vasıtası ile Viyana fabrikalarından satın alınan ve Tuna Macar Seyr-i Sefain kumpanyası adına gönderilmiş olan yirmi beş vagon levazım-ı tabiiyenin Macaristan ile Romanya hududu üzerinde izinin kaybolduğu belirtilmiştir. Hatta Viyana ve Bükreş sefaretlerinin yaptığı tahkikata rağmen bir neticeye ulaşılammıştır (MF.MKT, nr.1206/33-87). Kâğıt vagonlarının İstanbul'a sevkinin gün geçtikçe öneminin artmasına rağmen bu tür talihsizlikler can sıkıcı bir hal almaya başlamıştır.

İSTANBUL'DA KÂĞIT İHTİYACI GÜN GEÇTİKÇE ARTIYOR

1915 sonlarına doğru İstanbul'da kâğıt ihtiyacı daha fazla hissedilir hale gelmiştir. 16 Aralık 1915 (R. 3 Kanunuevvel 1331) tarihinde Harbiye Nezaretinden Maarif Nezaretine yazılan bir yazıda Avrupa'dan sipariş edilen kâğıtların henüz ulaşmadığı, gelecek kâğıtlara karşılık olmak üzere defalarca Matbaa-i Amireye yazı yazıldığı halde sadece 300 top kâğıdın verildiği ifade edilmiştir. Bu durumda Matbaa-i Askeriyenin ihtiyacının fevkalade bir raddede olduğu belirtilerek en azından dört yüz top çifte İstanbul kâğıdının gönderilmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-88). Söz konusu yazının ekinde Matbaa-i Askeriyenin Matbaa-i Amireden talep ettiği ve gönderilen kâğıtlar belirtilmektedir. Buna göre 200 top 16 kiloluk battal, 400 top 11

kiloluk İstanbul, 150 top 12 kiloluk İstanbul, 650 top 16 kiloluk İstanbul kâğıdı istenmiş olmasına rağmen sadece 100 top İstanbul ve 200 top çifte İstanbul kâğıdı alınabilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-89). Bu durumda istenilen 1400 top kâğıt olmasına rağmen ancak 300 top kâğıt verilebilmiştir.

Maarif Nezaretinden Harbiye Nezaretine yazılan cevabi yazıda Matbaa-i Amire'de sadece on beş günlük kâğıdın kaldığı ve bu kâğıtların da ehemmi mühimme takdim etmek suretiyle kullanılacağı belirtilmiştir. Bu durumda Matbaa-i Askeriyenin taleplerinin karşılanması mümkün değildi. Yazının devamında şimdiye kadar yaşanan süreç anlatılmış ve Hamit Bey'in Matbaa-i Amire, Maliye, Harbiye ve Bahriye matbaalarının kâğıt ihtiyacı için Avrupa'ya gönderildiği, sevk edilen vagonların Romanya sınırında beklediği, İstanbul'a geldiğinde bu sorunun bir merteye çözüleceği ifade edilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-90). Anlaşıldığına göre İstanbul'daki kâğıt sıkıntısı artık iyiden iyiye hissediliyor ve devlet matbaasında bile sadece iki haftalık kâğıt stoku bulunuyordu.

Gerek Hamit Bey gerekse diğer makamların yoğun girişimleri nihayet küçük de olsa bir netice vermiştir. Nitekim 23 Aralık 1915 (R. 10 Kanunuevvel 1331) tarihinde 9 vagon ders araç gereçleri ve bir vagon kâğıdın Rusçuk'a geldiği Maarif Nezaretinden Sofya Sefaretine bildirilmiştir. Vagonların hızlı bir şekilde İstanbul'a gönderilmesi için Sofya Sefareti ve Harbiye Nezaretinden gerekli girişimlerin yapılması talep edilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-95,96).

İstanbul'daki kıtlık nedeniyle yurtdışından gelen ürünler öncelikle Harbiye Nezaretinin ihtiyacına tahsis ediliyordu. Hatta kâğıt siparişleri de bu kapsamda değerlendiriliyordu. Sınırı geçerek İstanbul'a gelen kâğıt vagonlarının da bu çerçevede değerlendirilmesi aylar süren çalışmalar sonucu henüz gelmiş olan kâğıtların Matbaa-i Amire'ye teslim edilmeyeceği anlamına geliyordu. Bu nedenle Maarif Nezaretinden Harbiye Nezaretine 16 Ocak 1916'da (R. 3 Kanunusani 1331) bir yazı yazılmış ve Sirkeci İstasyonu'na gelen kâğıt ve levazımın doğrudan doğruya hükümete ait olduğu bildirilmiş ve Sirkeci Gümrüğü'nden serbestçe geçirilmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-103).

24 Ocak 1916 tarihine gelindiğinde Hamit Bey belgelerde sayısı hayli fazla olduğu ifade edilen vagonların sevkine muvaffak olmuştur. Ancak bu vagonlar Rusçuk'ta bir yığın halinde bekliyordu (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-109). Buradan İstanbul'a sevki konusunda Bulgar makamları olumsuz tutumlarını devam ettiriyor ve vagonların sevkini geciktiriyorlardı. Bu engellemelerden en alışıldık olanı ise Bulgarların savaş sebebiyle vagon tahsis etmemesiydi. Bu durumda çözüm yolu Osmanlı vagonlarının sevkini ve kâğıtların İstanbul'a getirilmesiydi. Başkumandan Vekili Enver Paşa imzasıyla gönderilen yazıda "vagonların hal-i hazırda ordunun pek mühim ihtiyacının celbine hasredilmiş bulunması hasebiyle Rusçuk'ta bulunan kâğıt vesair malzemelerin şimdilik celbine imkan olmadığı" belirtilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-112). Anlaşılan o ki gerek Bulgaristan gerekse Osmanlı Devleti dahil oldukları savaş nedeniyle tüm imkanlarını askeri hizmetlere ayırıyor, türlü zorluklar ve gayretlerle Avrupa'nın değişik devletlerinden temin edilen kâğıtların Edirne'ye çok da uzak olmayan Rusçuk'tan sevkini mümkün olamıyordu.

Bu süreçte değişik dairelerin Matbaa-i Amire'den kâğıt talepleri devam etmiştir. Dahiliye ve Ticaret Nezaretleri, Defter-i Hakani ve Rusumat Müdüriyetlerine yazılan yazıda ihtiyacın Matbaa-i Amire tarafından karşılanabileceği bildirildiği ancak matbaanın kendi ihtiyacı-ı şedidini bile karşılayamadığı belirtilmiştir. Her ne kadar Hamit Bey'in kâğıt temini için Viyana'ya gönderildiği ifade ediliyorsa da kâğıt fiyatlarının gün geçtikçe arttığı, daha uzun süre de artmaya devam edeceği, bu nedenle taleplerin karşılanamayacağı belirtiliyordu. Çözüm yolu olarak ilgili dairelere Hamit Bey'in adresi verilerek onunla irtibata geçilmesi isteniyordu (BOA, MF.MKT,

nr.1206/33-107). Diğer yandan Matbaa-i Askeriye 2500 top kâğıt talep etmişti. Ancak mektep kitaplarının bile basılmasının mümkün olmadığı bir ortamda Matbaa-i Askeriye'nin taleplerinin gerçekleştirilmesi mümkün değildi (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-118). Buna rağmen 9 Şubat 1916'da (R. 27 Kanunusani 1331) Maarif Nezaretinden Başkumandanlık makamına yazılan bir yazıda İstanbul'daki kâğıtsızlığın artık çok şiddetli hissedildiği ve son defa olarak 20 top kâğıdın teslim edilebileceği ifade edilmiştir. Matbaada sadece bir haftalık kâğıdın kaldığı özellikle belirtilmiştir. Karargâh tarafından uygun görüldüğü takdirde her biri yirmişer vagondan oluşan trenler harp levazımı ve diğer eşyaların nakli için gönderilecekti. Lokomotiflerin kuvve-i cerriye (çekim gücüne) göre harp malzemelerinin sevki için her trendeki yirmi vagonun biri kâğıt için ayrılacak ve bu vagonlar İstanbul'a sevk edilecekti. Eğer bu da mümkün olmazsa on beş günde bir kere ek bir tren seferi tertip edilecekti. Bu konuda gerekli kolaylığın gösterilmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-121). Bu sırada Viyana'da bulunan Hamit Bey'in en kısa sürede Rusçuk'a hareket ederek işlere nezaret etmesi istenmiş ve tüm vagonların sevkine kadar Rusçuk'ta kalacağı bildirilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-122).

Öte yandan Rusçuk'ta bulunan yirmi üç vagon kâğıt uzun süreden beri burada bekliyordu. Bu kâğıtlar olumsuz hava şartlarına maruz bir durumdaydı. Bu durumda kâğıtların bozulma tehlikesi vardı. Rusçuk Konsolosu'nun belirttiğine göre bu vagonları koruma altına almak için ne depo ne de muşamba mevcuttu. Kâğıtlara gelebilecek zarardan Hamit Bey ve Maarif Nezaretinin sorumlu olmayacağı Harbiye ve Maliye Nezaretlerine bildirilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-123, 125). Anlaşılan o ki kâğıtların korunması ciddi bir sorun haline gelmişti. Nitekim Harbiye ve Maliye Nezaretlerine gönderilen yazı şubat ayı içinde yazılmıştır. Balkan coğrafyasının şubat ayındaki genel hava durumu dikkate alındığında sağanak yağmurların kâğıtları etkilememesi mümkün değildi.

KÂĞITSIZLIĞIN ETKİLERİ VE ALINAN TEDBİRLER

Birinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu sıkıntılı süreç başta İstanbul olmak üzere devletin her bölgesinde etkisini hissettirmiştir. Zira hemen hemen her üründe fiyatlar olabildiğince artış göstermiştir. Nitekim 1914-1918 yılları arasında unun kıyyesi (1,280 kg.) 1,75 kuruştan 45 kuruşa, makarna 3 kuruştan 90 kuruşa, pirinç 3 kuruştan 92 kuruşa, kahve 12 kuruştan 800 kuruşa, tereyağı 20 kuruştan 350 kuruşa, koyun eti 7 kuruştan 125 kuruşa kadar yükselmiştir. Fasulye, çay, soğan, patates, süt, tereyağı ve yumurta fiyatlarında da artış yaşanmıştır (Eldem, 1994, s. 50-51'den aktaran Gözcü, 2016, s.142). Savaş öncesinde okkası (1,280 kg.) 2 kuruş olan şeker savaş sürecinde 300 kuruşa kadar çıkmıştır (Çıracık Mektepleri Mecmuası, 2/35). Temel tüketim mamullerinde bu şekilde artış yaşanmasının yanında kâğıt fiyatları da gün geçtikçe artmıştır. Elbette bu durumun maarif, matbuat hayatı ve bürokratik işleyiş gibi değişik alanlara etkisi olmuştur.

İstanbul'daki kâğıt sıkıntısının ne derece hissedilir hale geldiği konusunda matbuat hayatının önemli temsilcilerinin 15 Aralık 1915 (R. 2 Kanunuevvel 1331) tarihinde Maarif Nezaretine sundukları arzual durumu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Kanaat Kitaphanesi ve Matbaası, İkbâl Kitaphanesi ve Kitaphane-i İslâm Yayınevi sahiplerinin sundukları dilekçede içinde bulunulan durum ve talepler açıkça ifade edilmiştir. Kitaphane sahipleri savaş nedeniyle İstanbul piyasasında kâğıt kalmadığı için bu sene mektep kitaplarının yeterli sayıda basılamadığını, basılabilenlerin ise kısa zamanda sarf edildiğini belirtmişlerdir. Bu nedenle İstanbul ve taşrada bulunan mekteplerden talep edilen kitapların gönderilmesinin artık mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Yayınevleri gelecek senenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Avrupa'dan kâğıt sipariş edip nakliye vasıtaları imkan verdikçe bunların İstanbul'a getirilmesi

için teşebbüste bulunuyorlardı. Bu süreçte türlü zorluklar içerisinde Avrupa'dan gelen bir miktar kâğıda da askeri makamlar tarafından el konuluyordu. Bu durumda Avrupa'dan kâğıt getirmek isteyen bazı tüccarlar da Avrupa'daki acentelerine kâğıt göndermemeleri hususunda ikazlarda bulunuyorlardı. Getirilen kâğıtlara el konulması gelecek sene mekteplere kitap gönderilmesini tamamen engelleyecekti. Yayınevleri savaşa rağmen devletin eğitim konusundaki fedakarlıklarından bahsediyor ve kâğıt ithalatının tekalif-i harbiyeden muaf tutulmasını istiyorlardı. Gelen kâğıtlara el konulmasından vazgeçilmesi ve kâğıt ithalatının zaruri ihtiyaçlar gibi değerlendirilmesini istiyorlardı (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-104, Belgenin kopyası için bkz. Ek 2). Maarif Nezareti yayınevlerinin bu isteğini yerinde bulmuş ve yayınevlerinin dilekçesini gereğinin yapılması için Harbiye Nezaretine göndermiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-105). Harbiye Nezareti ise verdiği cevapta "piyasada bulunan veya Avrupa'dan gelecek olan kâğıtlara vaz-ı yed olunmasına dair nezaret-i acizîden bir işarda bulunulmamış olduğu maruzdur" demiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-108). Yani Harbiye Nezareti yayınevlerinin dilekçelerinde ifade ettikleri kâğıtlara el konulması gibi bir durumun kendilerinin bilgisi dahilinde olmadığını ve bu yolda bir emir vermediklerini ifade etmiştir.

Kâğıt kıtlığı ders kitaplarının basılmasının yanında telif eserlerin basılmasını da engellemiştir. Örneğin; savaş yıllarında Niğde'de maarif müdürlüğü yapan Besim Atalay'ın ifade ettikleri buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Maarif Müdürleri nezaretin verdiği emir gereğince görev yaptığı bölgedeki tarih, coğrafya, kültür ve lisan konularında araştırma yapmak ve bunları her sene nezarete sunmakla mükellefi. Besim Bey, yıllardan beri Anadolu'nun değişik vilayetlerinde görev icra etmiş ve bu konularda çalışmalar yapmıştı. Hatta bu çalışmalarını yaparken bölgeyi köy köy gezmeyi ihmal etmemişti. Kitaplarını yazarken sadece gözlemlerini aktarmakla iktifa etmemiş yerli ve yabancı kaynakları da tetkik ederek atıflarda bulunmuştu. Besim Bey, Maraş'ta maarif müdürlüğü yaparken Maraş Tarihi üzerine bir eser yazmış ve bu eserin basılması için 1915 (R. 1331) yılında Matbaa-i Amire'ye göndermiştir. Aradan üç yıl geçip Besim Bey, eğitim araç gereçleri almak amacıyla İstanbul'a gittiğinde kitabının telif ve tercüme odasının bir dolabında "uyukladığını" görmüştür (BOA, MF.MKT1235/91-1). Besim Bey'in bu girişimi üzerine yazılan yazıda Maraş Tarihi adlı eserin kâğıt olmadığı için basılmadığı, eserin basılmasının ancak kâğıtların gelmesiyle mümkün olabileceği bildirilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1235/91-2).

Bu süreçte kâğıt fiyatlarında ciddi artışların yaşandığını daha önce ifade etmiştik. Kâğıt fiyatlarındaki bu artış matbuat hayatındaki abonelik fiyatlarına ve haftalık basım sayısına da yansımıştır. Örneğin; pazartesi, çarşamba ve cumartesi günleri yayımlanan Karagöz adındaki mizah dergisinin 1914 yılındaki seneliği posta ücreti ile birlikte 65 kuruştur. Dergi 1918 yılına gelindiğinde sadece Çarşamba ve Cumartesi günleri yayımlanır hale gelmiş ve senelik ücreti 200 kuruşa kadar yükselmiştir (Karagöz, no: 642 ve 1116). 1914 yılında seneliği 100 kuruş olan Tasvir-i Efkâr gazetesinin 1918 yılındaki fiyatının 340 kuruş olduğu görülmektedir (Tasvir-i Efkâr, no:1187 ve 2440).

Yaşanan kâğıt sıkıntısı merkez ile vilayetler arasındaki gerçekleşen mutata uygulamaları da aksatmıştır. Örneğin; Kastamonu Valisi Mehmet Reşit, Dahiliye Nezaretine gönderdiği 3 Mart 1915 (R. 18 Şubat 1330) tarihli yazısında daha önceleri yeteri kadar gönderilmekte olan nizamata ve genel emirlerin artık ya dört beş adet gönderildiğini ya da hiç gönderilmediğini ifade etmektedir. Basılacak olan nizamata ve genel emirlerden yirmi ikişer nüsha gönderilmesini istemektedir. Kastamonu Valisi'nin bu isteğine verilen cevapta içinde bulunulan durumdan kaynaklı kâğıt yokluğu nedeniyle istenilen matbu emirlerin şimdilik gönderilemeyeceği bildirilmiştir (BOA, DH.İD, nr.158-2-31/1,2). Ayrıca Konya Vilayeti ve İçil, Bolu ve Çanakale

Mutasarrıflıkları yeni senenin gelmesi münasebetiyle resmi işlemlerin aksamaması için gereken defter ve matbu belgelerin gönderilmesini istemiştir. Fakat bu istekler de kâğıt yokluğundan dolayı bir müddet daha beklenilmesinin gerektiği şeklinde cevaplandırılmıştır (BOA, DH.UMVM, nr.12-37).

Kırtasiye yokluğunun işlemlerin aksaması konusuna etkileyici bir örnek ise İstanbul'da yolcu listeleri konusunda yaşanmıştır. İstanbul Emniyet Komiser Muavinliğine yazılan bir yazıda birkaç günden beri deniz merkezinden yolcu listelerinin gelmediği belirtilmiştir. Yapılan açıklamada şimdiye kadar Haydarpaşa'dan gelen bir memura listelerin verildiği ancak son günlerde kırtasiyenin yokluğu nedeniyle listelerin verilemediği bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.SSM, nr.11-13-A).

Savaş yıllarında bu tür sıkıntılar yaşanırken devlet kâğıt sarfiyatını azaltmak amacıyla bir dizi tedbir almıştır. Bu tedbirlerden başlıcası kâğıt kullanımının olabildiği kadar azaltılması idi. 1917 yılında Maliye Nezaretinin Dahiliye Nezaretine göndermiş olduğu bir yazıda bazı dairelerin kırtasiye tahsisatını artırmasını istedikleri ancak bunun mümkün olmadığı belirtilmektedir. İçinde bulunulan süreçte kâğıt ithalinde ciddi sıkıntıların yaşandığı ve savaşın devam etmesi durumunda daha fazla zorluk yaşanacağı ifade edilmektedir. Bu durumda elde bulunan kâğıtların en iyi şekilde kullanılması gerekmiştir. Bunun için tavsiye edilen yöntemler arasında yazılacak yazıların kısa şekilde kaleme alınması suretiyle küçük kâğıtların kullanılması, eğer uzun tafsilat gerekli ise kâğıdın arkasının kullanılması istenmiştir (BOA, DH.UMVM, nr.124-124). Bu konuda aynı tarzda iktisadi tedbirlerin yurtiçi ve yurtdışı dairelere gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA, HR.SFR, 04, nr.107-89; BOA, MF.MKT, nr.1231.30/1; BOA, DH.İ.UM.E.K, nr.40-4)

Öte yandan Avusturya ve Almanya'dan kâğıt ithalatında ciddi sıkıntıların yaşanması İstanbul gazeteleri için de yeni tedbirlerin alınmasını zaruri hale getirmiştir. Nitekim Başkumandanlığın Sadarete yazdığı Eylül 1918 (R. Eylül 1334) tarihli bir yazıda kâğıt temininin güçlüğünden bahsedilerek savaş sürecinin devam etmesi durumunda yeni gazete neşrinin engellenmesi istenmiştir. Yeni bir gazetenin neşrinde ancak devlete ve millete faydalı gazetelerin çıkarılmasına izin verilecekti. Bu izin ise meclis-i vükela kararıyla tespit edilecekti (BOA, BEO, nr.4534-340032/2).

Kâğıt kıtlığı daha önce açılmış ancak değişik sebeplerle atıl hale gelmiş olan Beykoz'daki kâğıt fabrikasının yeniden açılmasını gündeme getirmiştir. Nitekim 4 Eylül 1915 (R. 22 Ağustos 1331) tarihli bir yazıda Viyana'da bulunan Hamit Bey'den Beykoz Kâğıt Fabrikası'nı işletmek üzere uzman bir mühendisin araştırılması ve hangi şartlarla geleceğinin bildirilmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-38). Hamit Bey, 20 Ekim 1915 tarihinde Berlin'den Maarif Nezaretine çektiği telgrafta haftaya Viyana'ya dönmek mecburiyetini belirtmiş ve Beykoz Kâğıt Fabrikası ile ilgili girişimleri konusunda 20 Eylül tarihli mektubuna gereken cevabın verilmesini istemiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-67). Anlaşılan o ki kâğıt fabrikası ile ilgili yazışmalarda ciddi gecikmeler yaşanmakta idi. Bu durum Hamit Bey'in girişimlerinin gecikmesine neden oluyordu.

İSMAİL HAMİT BEY'İN DİĞER FAALİYETLERİ

Matbaa-i Amire Müdürü Hamit Bey'in Avrupa'da bulunduğu süre içinde bazı devlet daireleri ihtiyaçlarını temin etmek maksadıyla Hamit Bey'den birtakım taleplerde bulunmuştur. Örneğin; Matbaa-i Bahriye ve Daire-i Bahriye 1500 adet defter talep etmiştir. Fakat istenen defterlerin ebatları konusunda bilgi verilmemiştir. Hamit Bey, bu konuda en kısa zamanda kendisine bilgi verilmesini istemiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-23). Ayrıca Matbaa-i Askeriye için iki adet litoğrafya (taş baskı) makinesi ile bir adet litoğrafya ayağı ve bir adet kırma makinesi

alması istenmiştir. Hamit Bey, bu makine ve edevatını Leipzig'e ulaştığında almak için Leipzig'te herhangi bir bankaya altı yüz lira avans gönderilmesini istemiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-27). Ancak Hamit Bey'in istediği avans litoğrafya malzemeleri için yeterli gelmemiştir. Hamit Bey, 16 Ekim 1915 (R.3 Teşrinievvel 1331) tarihli telgrafta fiyatların artması sebebiyle istenilen malzemeleri peşin olarak 20500 marka sipariş etmek zorunda kaldığını belirtmektedir. 5850 mark peşin olarak ödemiş, geriye kalan paranın da en kısa sürede gönderilmesini istemiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-65,66).

Hamit Bey, Viyana'dan Maarif Nezaretine yazdığı 20 Temmuz 1915 (7 Temmuz 1331) tarihli yazısında sipariş edilen bir milyon altı yüz yetmiş bin adet zarfın tahmini masrafının 600 lira olduğunu belirtmektedir. Ancak devam eden savaş Viyana'da bulunan fabrikaları da olumsuz etkilemişti. Nitekim fabrikalar işçi sayısını azaltma yoluna gitmişlerdi. Ayrıca fiyatlarda % 30 oranında artış yaşanmıştı. Diğer bir olumsuzluk ise fabrikaların peşin çalışmasıydı. Fiyatlar gün geçtikçe artma eğilimindeydi. Zarfların üretilmesi ise belli bir zamana bağlıydı. İstanbul'da alınan avanslar peşin alışverişin ancak % 20'sini karşılıyordu. Hamit Bey böyle bir ortamda avans miktarının artırılması konusunda onay istemiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-25).

Hamit Bey'in, harbin yolları tıkadığı ve ticareti engellediği bir ortamda uzun süre devam edecek olan Avrupa seyahati, Osmanlı devlet daireleri tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve söz konusu dairelerin Hamit Bey'den talepleri devam etmiştir. Örneğin; 9 Eylül 1915'te (R. 27 Ağustos 1331) Viyana'da bulunmakta olan Hamit Bey'e leyli mektepler için 350 karyola ihtiyacı belirtilmiş ve bu karyolaların kaç mal olacağını bildirilmesi istenmiştir. Alınacak olan karyolaların son sistem olması gerektiği özellikle belirtilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-51). Hamit Bey, 30 Eylül 1915 (R. 17 Eylül 1331) tarihli telgrafta Berlin'e gideceğini, bir hafta sonra Leipzig'e geçeceğini ve burada karyolalar hakkında görüşmeler yapacağını belirtmiştir. Ancak bu karyolalar için alınacak olan yatak ebadı hakkında kendisine bir bilgi gelmediğini ifade etmektedir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-56). Bu telgraf üzerine karyolaların somyalı ve tek yataklı olacağı, yatak ebadının ise orta boyda yani 90x190 ebadında olması gerektiği yazılmıştır (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-57).

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti'nin eğitim öğretim sahasında faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Hatta bu süreçte yeni kurumların kurulma teşebbüsleri olmuştur. Örneğin; Darüleytam'da "mükemmel bir mücellidhane" yani kitap ciltlenen bir tesis kurulması düşünülmüştür. Viyana'da bulunan Hamit Bey'den bir araştırma yapması ve mücellithane kurulmasının maliyeti hakkında bilgi vermesi istenmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-37). Hamit Bey'in yaptığı araştırmada bunun için alınacak makinelerin 1500 liraya mal olacağı anlaşılmıştır. Nakliye ve gümrük masrafları ile birlikte bu rakam 2000 liraya çıkacaktı (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-59). 10 Ekim 1915'te (R. 27 Eylül 1331) bu konuda gerekli izin çıkmıştır. Paranın Hamit Bey'e gönderilmesi ve bulunacak ustanın Hamit Bey ile birlikte gelmesinin uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-62).

Darüleytamda açılması düşünülen diğer bir şube ise "memleketin fevkalade muhtaç olduğu" kuyumculuk bölümü idi. Darüleytamda kuyumculuk ve minericilik sanatlarını içerecek bir şubenin açılacağı, bunun için gereken eşya ve talebelere öğretmenlik yapacak bir ustanın bulunması için Hamit Bey'den Almanya'da gerekli teşebbüste bulunması istenmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-61).

Hamit Bey'den istekte bulunan bir diğer Osmanlı kurumu ise Harbiye Nezareti idi. Safha ve çubuk halde bulunan barutların kesilmesi için bir makinenin alınması istenmiştir. Bu makine Leibzig'de Karl Karadze Fabrikası'nda üretilmekte, Almanya ve Avusturya fabrikalarında kullanılmaktaydı. Harbiye Nezareti bu makinelerin alınmasını istemiştir (BOA, MF.MKT,

nr.1206/33-73). Hamit Bey'in bu süreçte söz konusu makineler ile ilgili bir dosyayı Harbiye Nezaretine göndermiştir. Bu dosya Harbiye Nezareti tarafından incelenmiş ve malzemelerin "matluba muvafık" olmadığı belirtilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-79).

Daha önce de ifade edildiği gibi Hamit Bey sadece istasyonlarda kalmış olan ve akıbeti tam olarak bilinmeyen kâğıtlar ve eğitim araç gereçlerinin İstanbul'a sevkini yanında matbaacılık konusunda gelişmeleri takip etmek gibi bir gaye ile de gönderilmişti. Zira daha önce Matbaa-i Amire'de tesis edilmiş ve Leipzig'den sipariş edilmiş olan makinelerin nasıl kullanılacağı konusunda ustalara ihtiyaç duyulmuştu. Kemigrafi, fototipi ve galvanoplasti usullerinin öğretilmesi için Hamit Bey'den işin ehli ustaların bulunması istenmiştir. Ustalara aylık beşer yüz frankın Matbaa-i Amire maaş fazlasından verilemeyeceği, amele ve müstahdeme kıyasla belirlenecek ücretin yevmiye kaleminden verilebileceği Hamit Bey'e bildirilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1206/33-97).

HAMİT BEY'İN GÖREVDEN ALINMASI

1919 yılına gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı sona ermiş ve bu savaştan Osmanlı Devleti mağlup ayrılmıştır. Bu süreçte Matbaa-i Amire Müdürü İsmail Hamit Bey, Viyana'da bulunduğu sırada 12 Nisan 1919 (R. 12 Nisan 1335) tarihli emirle görevden alınmıştır (BOA, BEO, nr.4566-342385/1). Yerine ise Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi Birinci Şube Müdürü Mahmut Zarif Bey tayin edilmiştir (BOA, MF.MKT, nr.1238-23/1). Bu durumun Hamit Bey'e bildirilmesi gerekmiştir. Bunun için Hariciye Nezareti İngiltere Fevkalade Komiserliğinden Viyana'da bulunan Hamit Bey'e görevden azlinin bildirilmesini istemiş ve bu şekilde Hamit Bey'e tebliğ edilmiştir (BOA, HR.TO, nr.611-20).

Hamit Bey'in hangi sebeple görevden alındığına dair arşiv belgelerinde açık bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak süreç içinde yaşanan siyasi gelişmelerin bu konuda etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim Hamit Bey hakkında 6 Kasım 1921 (R. 6 Teşrinisani 1337) tarihli Şurayı Devlet mazbatasında verilen bilgiler bu konuda bir fikir sahibi olmamıza imkân tanımaktadır. Söz konusu belgede Hamit Bey'in görevden azlinin kendisine ulaşmasının ancak 15 Kasım 1919 (R. 15 Teşrinisani 1335) tarihinde gerçekleştiği ifade edilmektedir. Hamit Bey görevden alındıktan sonra İstanbul'a dönmesi istenmiş olmasına rağmen uzun süre dönmemiş ve Viyana'da ikamete devam etmiştir. İstanbul'a dönüşü ise ancak 30 Aralık 1920 (R. 30 Kanunuevvel 1336) tarihinde gerçekleşmiştir. Hamit Bey'in dönüşünün gecikmesinin yaşanan siyasi sebeplerden kaynaklandığı belirtilmektedir (BOA, BEO, nr.4698-352312/2).

SONUÇ

1914-1918 yılları arasında devam eden Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti'nde ciddi bir kâğıt kıtlığı yaşanmıştır. Devlet, içinde bulunulan kâğıt kıtlığını aşmak amacıyla bir dizi tedbir düşünmüştür. Bu konuda sorunların aşılması için öncelikli çözüm yolu ihtiyaç duyulan kâğıtların ithal edilmesi olmuştur. Avrupa'daki fabrikalardan sipariş edilen kâğıtların İstanbul'a gelmesi için Şenker Kumpanyası ile anlaşılmasına rağmen ciddi aksamlar yaşanmış ve vagonlar değişik ülkelerde farklı istasyonlarda kalmıştır. Kâğıt yüklü vagonların bulunması ve İstanbul'a ulaştırılması için Matbaa-i Amire Müdürü Hamit Bey görevlendirilmiştir.

Yaşanan kâğıt kıtlığı Osmanlı belgelerinde kâğıtsızlık, kâğıt veya kırtasiye fıkdanı şeklinde tarif edilmektedir. Kâğıdın bulunamayışı kâğıt fiyatlarında ciddi artışa neden olmuştur. Bu süreçte değişik devlet kurumları, ihtiyaçları için Matbaa-i Amire'den kâğıt isteklerinde bulunmuşlardır. Ancak içinde bulunulan durum Matbaa-i Amire'nin kendi ihtiyacına bile cevap veremeyecek duruma gelmesine neden olmuştur. Kâğıt kıtlığı sadece resmi işlemlerin değil

matbuat hayatının da aksamasına neden olmuştur. Bu durumun aşılması için İstanbul'un önemli yaynevleri Maarif Nezaretine başvurmuş ve sorunlarının giderilmesini istemişlerdir.

Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin böyle bir sorun yaşamasında temel etken kâğıt üretimi konusunda eksikliklerdi. Devlet yetkilileri bir taraftan acil çözüm olarak kâğıt ithaline ağırlık vermekle birlikte sorunun yerli kâğıt üretimindeki yetersizlikten kaynaklandığını fark etmişlerdir. Nitekim Avrupa'da bulunan Matbaa-i Amire Müdürü Hamit Bey'den, yıllar önce atıl hale gelmiş olan Beykoz Kâğıt Fabrikası'nın yeniden açılması için gerekli mühendislerin bulunması ve getirilmesi için teşebbüste bulunması istenmiştir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde yaşanan ve bu makalede anlatılanlar yerli kâğıt üretiminin ne derece önemli olduğunu ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

One of the most important inventions of human history, and even the most important is writing. So much so that writing is at the heart of the point where technology has reached today. As a matter of fact, if today going to space is borne and more colonies are established; this is thanks to the recording of knowledge. It is accepted that the first writing equipment in history was the clay tablets used by the Sumerians as a result of various needs, and these clay tablets were followed by materials such as stone, wood, lead, tin, bronze, brass, ivory and bone. In its present meaning, paper was invented by a Chinese officer named Ts'ai Lun in 105 AD however, it is accepted that it was developed by Tso Tzu-yi in 150 AD. It was not difficult for the Turks to meet with paper, since they were neighbors with China. The paper, which was agreed to be made in China, began to be recognized in the Islamic world through the Silk Road, the famous trade route, to Turkistan region (Central Asia) and Iran, and then to the Chinese and Turks captured as a result of the Talas War, and from there spread to Europe.

In the Ottoman Empire, which had existed since the end of the XIII. century and gained a state identity in the XIV. century, the paper was used in the Divan, which was the administrative unit of the state, since the first periods. So much so that as a result of this situation, according to the process performed in paper finishing, even various professions called "Moving, Woodworking and Painting" occurred. Although it is not known exactly when the paper production started in the Ottoman Empire, because of the findings obtained from the records, XV. century. Apart from this, the first paper manufacture known in the Ottoman Empire was in XVIII. century, the first Turkish printing house (1729) was built as a result of increasing need. In this context, a paper mill was opened by Ibrahim Muteferrika in 1741 in Yalova Cardakli. As water is used extensively to produce paper, local people were exempted from tax for the maintenance of waterways; However, the mill was closed shortly afterwards due to water shortage and lack of technical staff. Later, in the period of Selim III, it was decided to establish a paper mill in Istanbul Kagithane, which was named after the paper mills; However, as the produced papers could not even bear the cost of the mill, it was decided to be closed. In the same period, an attempt was made to open a paper mill in the Mill Quarry in Beykoz in 1804 and eventually it was opened in 1805; However, although it was the most productive and long-lasting paper mills, it was closed in 1832 due to reasons such as the lack of raw materials by leather makers, the lack of a market to sell paper, the inability to collect the price of the paper sold, the sudden fall in paper prices in the West, and lack of experience in trade and industry.

Shortly after Sultan Abdulmecit took the throne, the attempt to establish a paper mill in Izmir started in 1844 and in 1846 the mill started paper production. However, due to the decrease in

paper prices in the West by half, the mill was also closed, again becoming unable to compete with the Western paper market.

The attempt to establish another paper mill in the Ottoman Empire took place during the reign of Sultan Abdulhamit II; However, the fate of the Hamidiye Paper Factory, which was opened in 1893 in Beykoz, Istanbul, was the same as other mills. The Beykoz Paper Factory was built by spending 200,000 liras, and while it was a very large and perfect paper mill, the British Company built and established it, making the budget calculation wrong and spent all the capital they collected on the construction of the factory and machinery; however, it did not allocate a budget of approximately 50,000 liras required for the operation of the factory. Since the required amount was not found, the factory, which was costed for 200.000 liras, became like being sold for about 50.000 liras.

The closure of these factories and the scarcity of domestic production made the state dependent on foreign countries for paper needs. The shipment of papers imported from Europe to Istanbul was generally carried out by trains. During the First World War, the papers ordered were left at different stations, delaying the arrival of the papers to Istanbul. For this reason, Mr. Ismail Hamit, who was sent to Europe before, was assigned to find the wagons loaded with paper and to ship them as soon as possible. This duty of Mr. Ismail Hamit continued for a long time.

Although there are studies in the literature about the shortage of food products experienced during the First World War, it is seen that the paper shortage is not mentioned much. In addition, the activities of Mr. Ismail Hamit, who was assigned to eliminate the paper shortage and headed an important institution, were not evaluated. This study aims to fill the gap in this area.

The study was conducted within the scope of document analysis, one of the qualitative research methods. The evaluated documents were scanned from the Ottoman Archives funds of the Presidency of the Republic of Turkey. In addition, exemplary newspapers, journals and current literature from the Ottoman press life were discussed. As a result of the study, it was understood that the paper shortage during the First World War had noticeable influences on bureaucratic and media life. The price increases experienced in many basic consumption products during the war years were also experienced in paper prices and this situation caused a decrease in the weekly printing days of newspapers. It has been observed that the increase in paper prices also caused an increase in the prices of newspapers and journals. Therefore, this situation caused disruption in book publishing activities and education.

To overcome the paper shortage experienced during the First World War, the Director of Printing House Mr. Ismail Hamit was sent to Europe by the Ottoman authorities. Mr. Ismail Hamit worked for a long time in Germany, Austria, Hungary, Romania and Bulgaria and carried out intensive activities to supply the required papers. With his initiatives, an agreement was reached with the Schenker Company for the shipment of papers to Istanbul. Serious difficulties were experienced in delivering the papers obtained due to the war and the problems experienced in the customs to Istanbul.

The absence of paper, which has an important place in the development of civilization and cultural life, during the First World War caused important problems. The main factor in experiencing such a situation during the war years was the insufficient amount of domestic paper production in the Ottoman Empire.

KAYNAKÇA**Birincil Kaynaklar**

- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)*, nr.3981-298518, nr.4534-340032/2, nr.4566-342385/1, nr.4698-352312/2.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Kalemi (DH.EUM.SSM)*, nr.11-13-A.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). *Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD)*, nr.158-2-31.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). *Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi (DH.SAİDd)*, nr.81.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). *Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM)*, E.K, nr.40-4.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). *Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayât Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM)* nr.12-37, nr.124-124.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). *Hariciye Nezareti İdare (HR.İD)*, nr.77/86.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). *Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR.SFR)*, nr.107-89.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). *Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO)*, nr.611-20.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). *İrade Maarif (İ.MF)*, nr.14/50-1,2.
- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi). *Maarif Mektubi Kalemi (MF.MKT)*, nr.1206/33, nr.1235/91, nr.1238-23/1, nr.1231.30/1.
- Karağöz*. no: 642 ve 1116 (R. 19 Temmuz 1330-6 Teşrinisani 1334 / M. 1 Ağustos 1914-6 Kasım 1918).
- Maarif*. "Kâğıt ve Tarihi", Yıl 3, Cilt 6, No. 154, H. 24 Rebiülahir 1312 / M. 25 Ekim 1894, s. 220-221.
- Mütalaa*. "Sanayi-i Dahiliye ve Beykoz Kâğıt Fabrikası", no: 60, (H. 3 Cemaziyelevvel 1315 / R. 17 Eylül 1313 / M. 30 Eylül 1897), s. 5-6.
- Tasvir-i Efkar*. no:1187 ve 2440 (R. 20 Ağustos 1330-30 Nisan 1334 / M. 2 Eylül 1914-30 Nisan 1918).

Sürelî Yayınlar

- Aktepe, M. (2001). Kâğıthane. *İslam Ansiklopedisi*. (C. 24, s. 166-169). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alar, H. (2001). Kütüphaneciliğin tarihçesi ve ilk kütüphaneler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16, 295-308.
- Damlıbağ, F. (2015). Hamidiye kâğıt fabrikası. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 37, 19-60.
- Ersoy, O. (1964). Bursa'da kâğıt fabrikası meselesi (XV-XVI. yüzyıl). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF Dergisi)*, 22(1,2), 101-142.
- Ersoy, O. (2016). Kâğıt. *İslam ansiklopedisi* (C. 24, s. 163-166). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Gözcü, A. (2016). I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin gündelik hayatından kesitler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, Bahar, 133-169.
- Güleç, İ. (1994). Osmanlılarda kâğıt ve kâğıtçılık. *Müteferrika* 2, Bahar, 85-94.
- Kaygusuz, M., Işık, N. O. & Arğun, F. N. (2019). Parşömen tarihi ve Bergama'daki geleneksel parşömen ustaları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(28), 1116-1133.
- Kocabaşoğlu, U. (1981). Yazı malzemelerinin ve kâğıdın evrimi, Basın ve Yayın Yüksekokulu Yıllık 1979-1980, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın ve Yayın Yüksekokulu, 97-122.
- Yıldız, N. (2007). Papirüs. *İslam ansiklopedisi* (C. 34, s. 162-163). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yıldız, N. (2007). Parşömen. *İslam ansiklopedisi* (C. 34, s. 176-177). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yurtoğlu, N. (2017). Cumhuriyet döneminin öncü bir sanayi kuruluşu: İzmit selüloz ve kâğıt fabrikaları müessesesi (1936-1960). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60, 341-372.

Tetkik Eserler

- Eldem, V. (1994). *Harp ve mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kramer, S. N. (1999). *Tarih Sümer'de başlar*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. (C. III), İstanbul: MEB Basımevi.
- Tekin, Ş. (2017). *Eski Türklerde yazı, kâğıt, kitap ve kâğıt damgaları*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.dbschenkerarkas.com.tr/tr-tr/hakk%C4%B1m%C4%B1zda/db-schenker-in-tarih%C3%A7esi> 11.02.2020 (erişim tarihi 10.12.2012).